

**СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНОГО ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО
В ФУНКЦИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ
АРМЯНСКИХ СУБСТАНТИВНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ**

С. К. ХАНДАНЯН

В статье представлены словосочетания с определениями, выраженными относительными прилагательными, относящимися к разным сферам жизни и составляющим разные семантические группы.

**THE PECULIARITIES OF THE RELATIVE ADJECTIVE-ATTRIBUTIVE SUPPLEMENTS
IN NOMINAL WORD-COMBINATIONS**

S. K. KHANDANYAN

The peculiarities of the adjective-attributive supplements in nominal word-combinations are presented in the article. They perform two functions -qualitative adjective and relative attributive supplement.

Different word combinations having relative adjective attributives concerning to the various spheres of life are groped according to their semantic definition.

ՀՐԱՆՏ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆԻ «ԳՈՄԵՇՆ» ՎԻՊԱԿԸ

Վ. Ռ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

*Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ԳԴՀ ընդհանուր գրականության ամբիոնի վարիչ*

Հայ գրաքննադատությունը բարձր է գնահատել Հր. Մաթևոսյանի «Գոմեշը» երկը: Ս. Աղաբաբյանը Գոմեշին համարում է մաքառման հերոս, «նա աշխարհի բարեկամն է և ոչ թե «օտարման» փիլիսոփայության կրողը»¹: Կիմ Աղաբեկյանն իրավամբ առնչություններ է տեսել Մաթևոսյանի և Մ. Սարյանի բնապաշտության միջև², Հ. Մարգունին կարևորում է երկում առկա աշխարհի կենդանի միասնության զգացողությունը³, ռուս քննադատությունը կարևորել է միֆական որակները⁴, Վ. Յակիմենկոն Գոմեշին և Ալխոյին համարում է այլախոսականին մոտեցող կերպարներ⁵, Աննիսկին դրանում նկատում է էպիկական աշխարհի փլուզման պատմությունը և այլն:

¹ **Ս. Աղաբաբյան**, 20-րդ դարի հայ գրականության զուգահեռականներում, գիրք երկրորդ, 1984, էջ 369:

² Ծանկուտի վիպասքը, էջ 181-182:

³ Սովետահայ գրականության պոետիկան, էջ 315:

⁴ **Վ. Գուսև**, Зовы стихи и голос века /Литературное обозрение, 1971:

⁵ **Վ. Յակիմենկո**, «Вопросы литературы», 1978, н. 1:

Կենդանիների մասին ստեղծված երկերը բավականաչափ շատ են: Հայ գրականության մեջ լավ օրինակ կա՝ Ստեփան Զորյանի «Ծովանը», որտեղ շեշտադրումները միանգամայն այլ են, գրողին հուզել են սոցիալական խնդիրները, դրանք դարձել են գործողությունն առաջ մղելու զսպանակ: Մարդկանց աշխարհը հակադրվում է Ծովանի աշխարհին, և վերջինս էլ դառնացած է նրանց կոպտության, ընչաքաղցության, կյանքը հետևողականորեն ծանրացնելու ջանքերի պատճառով: Իսկ մատուցման ձևով այն ավանդական պատում է. հեղինակը մշտապես ուղղորդում է կենդանու անցնող ճանապարհը: Ակնհայտ է, որ Մաթևոսյանին գրավել է զորյանական մտահղացումը. Ծովանի ճանապարհորդությունը հնարավորություն էր տալիս ընդլայնել ասելիքի սահմանները:

Մաթևոսյանը ևս նախընտրում է ճամփորդությունը, թեև այս ձևը նա գործադրել էր դեռևս «Ալխոն» գրելիս: Միայն այսքանը: «Գոմեշը» միանգամայն այլ, փիլիսոփայական հարցադրումների ամբողջություն է և սերտորեն առնչվում է գրողի աշխարհայացքային ընկալումներին: *Այստեղ խնդիրները բնափիլիսոփայական բնույթ ունեն, գրողին հետաքրքրում են երևույթները շարժող, դրանք ծավալող ազդակները, որ առարկայանում են բնագոյների տեսքով: Բնությունը պատրաստ է ինքն իրեն պաշտպանելու, թե՛ նրա արտահայտման տարակերպ ձևերը մնալու են ճանապարհի կեսին և շարունակություն չեն ունենալու:* Ամեն ինչ բարդանում է այն իմաստով, որ համընդհանուր, խառնափնթոր հարձակումը բնության վրա ավելի ու ավելի է նեղացնում կյանքի գոյընթացը, մեռյալ ձևերը շարունակում են տարածվել՝ ի հաշիվ կենդանի ձևերի: Գոմեշի «ձեռնարկումների» հիմքում կենդանի բնությունն է, որ առաջ է մղվում հզոր բնագոյով՝ սեփական տեսակը պահելու առաքելությամբ:

Բնությունը, որ գոյատևման համար մշակել է նպատակահարմար ձևեր, այսօր հայտնվել է անելանելի կացության առաջ, քանի որ մարդը մտքի ճիգով, դիվանագիտությամբ, բժիշկների գործակցությամբ, գազամուղներով փորձում է սեփական ցանկությամբ ուղղորդել զարգացման ընթացքը:

Մարդը, սեփական բարեկեցությունից մղված, ստեղծել է այնպիսի պայմաններ, որոնք հնարավորություն են տվել «հանգիստ» ապրելու: Նման կենսակերպը նրան դուրս է բերել նախաստեղծ վիճակից: Մարդն օտարվել է բնական կենսաձևերից: Տեղի է ունեցել մարդու և բարիքների արտադրման միջև խզում, նա դարձել է ավելի սպառող, քան բարիք ստեղծող, շտապողականության, թե ծուլության արդյունքում նա չի ցանկանում «մանրամասնությունների» մեջ մտնել, նրան չեն հետաքրքրում, թե որտեղից են գալիս այս լճի ջրերը, որտեղից է բերված ավազը՝ բնականության պատրանք ստեղծելու համար, ինչից է հյուսվում էլեկտրահոսանքը, որ խոհանոցի վառարան է մտնում, «որտեղից էին սնվում» այս մարդկանց ուղեղները, որ «կարողանում էին գնդել փափուկ ենթագիտակցություններ»: Մարդիկ մոտեցել են ենթագիտակցության դռներին միայն, նրանք անգոր են և կամ չեն ցանկանում թափանցել դրա սահմաններից ներս: Միայն վախվորած, առանձին փորձերը թվացել են բացարձակ ճշմարտություններ: Նրանց թվացել է, որ իրենց՝ 20-րդ դարի քաղաքակրթված մարդկանց, հասանելի են անցյալի բոլոր ճշմարտությունները և ներողամտորեն, ներողամտորեն՝ համաձայնել են էսթիլեսի հետ, թե նա գիտե՝ ինչ է ողբերգությունը, իսկ իրականում շրջվել ու միմյանց աչքով էին արել ու վճռել, որ ամենաողբերգականը 20-

որդ դարն է ու նաև դարի քաղաքացիները, քանի որ ողբերգությունը *գիտակցել* է և ոչ թե դրա մեջ *ապրել*:

Այսպես, քաղաքակրթության դասերը սերտած մոր ժամանակների հերոսները, որ իրենք իրենց աչքում զոհի մման են, տես, որ «գիտակցում» են անցյալի ողջ ողբերգական էությունը, որ չեն հասկացել մախորդները, և դա միանգամայն բավարար է սեփական առավելությունն ինքնագոհության տանող ճանապարհի դարձնելու համար: Բայց նրանք չեն գիտակցում այն ողբերգական կացությունը, որի մեջ հայտնվել են իրենք, բնական կենսաձևերը տեղի են տվել քաղաքակիրթ կենցաղավարման առջև: Մարդը, որ բնության մի մասն է ու գոյության ընթացքում հարկադրված է եղել հաղթահարել խոչընդոտները, իր մեջ դարերով ամրագրել է դիմակայելու իմունիտետը, այսօր «հարմարավետ» դարձնելով կյանքը, կամքից անկախ թուլացրել է ինքնակայացման ճիգը և սկսել է ապրել հանգիստ ու «բարեկարգ» կյանքով: Մինչդեռ աշխարհի գոյընթացը սեփական ցանկությունների հարթ ճանապարհով տանելու միտումը ձախող նպատակ է, քանի որ դրանից ինքն իրեն դուրս դնելու մղումը, այդ ամենն իմաստավորելու ճիգը, դրա տերը լինելու ցանկությունն ինքնախաբեություն են:

Ուղղորդել, մոլորեցնել բնությանը, նշանակում է նախապես խաբել իրեն: Մարդը սովորում կամ նախընտրում է ապրել իր իսկ կողմից ստեղծված արհեստական աշխարհում, դա նրան թվում է հարմարավետ ու ճիշտ, քանի որ համոզված է, որ ինքն ընդունակ է «նախաստեղծ իրողությունների բազմության խառնուրդից... համբարձել ժամանակի ու հողագնդի իմաստը արևային համակարգության մեջ»: Եվ քանի որ նրանք թվում էր, թե այդ լիճը ճիշտ տեղին էր բացված, ավազը հարմար էր փռված, «հեռու դաշտերում մեքենաները հաց ու ձկնկիթ էին անում, բժշկուհիների սպիտակ գունարտակները խածում էին երեխաների թմբկի թևերը, դեսպանները թարմ թաշկինակներ էին խոթում գրպանները, գազամուղները գազ էին քշում տափաստաններով ու կիրճերով», և այս ամենը վկայելու էին մարդու՝ բանական արարածի մեծ ուժն ու իմաստությունը, որ «ուղղորդում» է համընդհանուր «շարժումը», փաստում էր բոլորովին հակառակը. մարդն ինքն է դառնում բնության ձեռքի առարկան: Իր մտքից ու զգացողություններից դուրս ձեռք է բերում մոր որակներ, նա դառնում է իր *կամքի դարբինը*: Արհեստականորեն թեթևացրած կյանքի արդյունքում փոփոխություններ են կատարվում և մարդու էության մեջ, նա նահանջում է բնության կողմից իրեն հատկացված դիրքերից. «Իսկ նրանց արգանդներն ու ողնաշարերը այդպես սմբում էին ժամանակի տարտամ գոլությունից»⁶ /401/:

Մարդը ձեռք է բերում մոր որակներ, իսկ ավելի ճիշտ՝ կորցնում է բնությունից տրված որակները, սեփական տեսակը պահելու, ինքնահաստատվելու, կայանալու, կատարելագործվելու փոխարեն նա հանձնվում է «ժամանակի տարտամ գոլությանը», որ ոչ «ցուրտ» է և ոչ էլ «տաք», որ հարկադրի ճիգ գործադրել. մեղկ կենցաղը նրան դարձնում է ծուլ ու անտարբեր սեփական ճակատագրի հանդեպ, նրան թվում է, թե ինքն ընդգրկում և վերահսկում է ամեն ինչ, որոշակի ընթացք է տալիս պատմությանը, հասարակական հարաբերություններին, բայց

⁶ **Յր. Մաքսոսյան**, Երկեր, Երկու հատորով, հտ. 2-րդ, Երևան, 1985: Այսուհետև այս հրատարակության էջերը կնշվեն տեքստում:

դառնում է սեփական խորամանկության զոհը:

Նիցշեն նկատում է. «Ժողովուրդների անկումն սկսվում է այն պահից, երբ սեռական բնազդներն իրենց տեղը զիջում են սոցիալական մոտիվներին»: Մաթևոսյանական հղացումները, գրականության ներքին հոսքը բնության կողմից մարդու, կենդանական աշխարհի մեջ ամրագրված բնազդների, կյանքի կենդանի ձևերի պաշտպանությանն է միտված, իսկ դարի ողբերգությունը, որ չի գիտակցում նրա քաղաքացին, ոչ թե անցյալի ողբերգությունը գիտակցելն ու հասկանալն է, այլ *ողբերգության հեղինակ դառնալը, ողբերգության մեջ ապրելը*: Մարդը կյանքի կենդանի և մեռյալ ձևերի պայքարի ընթացքում պարտվում է, մեռյալ ձևերն ընդարձակում են իրենց սահմանները...

Իսկ ո՞րն է ելքը: Ելքը բնությունն է՝ նրա նախաստեղծ իրողությունների մեջ եղած ինքնակայացման բնազդը, որ հարկադրելու է ապրել, իսկ եթե չկա մղումը, ուրեմն այդ տեսակը շարունակվելու ներուճակ ուժ այլևս չունի, հետևաբար և ճանապարհի չունի անցնելիք:

Մաթևոսյանի Գոմեշը՝ կեցության բնական ձևերի կրողը, մեռնող աշխարհում գնում է դեպի սկիզբը՝ իր ցեղի շարունակման ելքը, գոյատևման միակ, անկրկնելի ճանապարհը, քանի որ չի ուզում հողմերից հեռու, տաք ու գոլ, համել խոտով լեցուն ձորակում մեռնել ու չունենալ շարունակություն:

Ամբողջ պատումի ընթացքը, որ իմաստավորվում է գոմեշի «հայացքով», դառնում է բնական կենսածների՝ ներդաշնակ գոյակցությունը պահող ուժի և արհեստական վերադասավորումների հակասությունների պատմություն: Եվ քանի որ հզոր է կյանքը շարժող բնազդների ներքին գորությունը, անկասելի է և կենդանի ձևերի գոյության ընթացքը:

Պատումի սկիզբն իսկ տիեզերական, միասնական գոյակերպի ազդարարումն է: Ամենասովորական երևույթներն անգամ ներառաշնչված են համընդհանուր հոսքի մեջ, ամեն ինչ ենթակա է համատիեզերական շարժումին:

Մաթևոսյանի հղացումները՝ կենդանական աշխարհի միջոցով ասելիքն ամբողջական դարձնելու մղումը, ունի միայն մի նպատակ. *չկա որևէ էակ, որ կարողանա իշխել բնության վրա*: Բնությունն է ստեղծում ամեն ինչ: Ճիշտ է՝ ամեն ինչ հարաբերական է, փոփոխության ենթակա, այսուհանդերձ գրողի համար մի խնդիր այսուհանդերձ մնում է անփոփոխ: Եթե Գոմեշը «մտածում» է, ապա այդ ամենն արտածվում է երևույթների, առարկաների զգայական ճանաչման ոլորտներից: *Պարզապես գոյություն չունի «մտածողության» մեջ որևէ բան, որ գոյություն չունենա նրա կենդանական զգացողության մեջ*: Զգայական ընկալումներն են կարգավորում ինչպես գոմեշի քայլերը, այնպես էլ «մտածողության» սահմանները:

«Հեռու հեռաստաններից դենը, տաք մշուշների մեջ գոմեշների խմբեր են կանգնած և նրանցից մեկը անտառների ու ճանապարհների գլխով հղում է իր թախիծը սրան» /387/:

Գոմեշի ընթացքն Աստծու կանաչ աշխարհից մինչև շեկ հովիտները դառնում են բնության կենդանի ձևերի ամենօրյա-հավիտենական պատմություն, որտեղ «ոչինչ» էլ չի կատարվում, բնության ինքնակա, նախաստեղծ գոյությունը չընդմիջվող շարժումի մեջ է, ամեն տեսակ սեփական գոյությունը պահում է ճիգերի,

մաքառման շնորհիվ:

«Գոմեշը լսում էր անտառի խաղաղ շնչառությունը» /398/: Բայց նա ոչ միայն լսում, այլ եւթյամբ զգում էր ամեն ինչ՝ իր ողջ մարմնով, «նախնական» բնագոյների անծավներից եկող զգացողությամբ: Տեղանքի փոփոխությունը նա «կռահում» է եւթյամբ, ոտքերը որսում են իրենից ներքև գտնվող «տարածությունները»: Գոմեշը մտավ անտառ, խաղաղ լուսավորված ծառերը բարձր էին ու ողորկ, այստեղ գետինը հյուսված էր ջղուտ արմատներից, իսկ անտառի խորքում հողը փափկեց, դարձավ փտած խաշամ, արջախոտը շատացավ ու միգույն սպիտակեց մոռուտը: «Բզզոցը կանգնած էր ծառերի բարձրությանը հավասար, մոռենիները ծածկում էին գոմեշին, մոռի բուրմունքը կանգնած էր ծառերի կես բարձրությամբ, իրար հյուսված թփերը բռնում էին գոմեշի եղջյուրից, խշշոցը լցվեց նրա ականջները» /388/: Իսկ երբ բացատը վերջացավ, անտառում դարանեց լռությունը, ու թվում էր՝ գոմեշը խուլ էր: Հողից սնկահոտ էր գալիս, ու քանի որ գետինը խաշամից փտած դուրս եկավ, անաղմուկ սահեց հողի ու գոմեշի հետ դեպի ծորը, որտեղ պինդ ցեխ էր, որ բռնեց ու քաշքշեց ջլերի ու հողերի կապերը:

Գոմեշը կանգնել էր անտառեզրին, սպիտակ լույսի դեմ՝ գարու արտի մոտ: Հասկերը կեցած էին ուղիղ-ուղիղ, այստեղ լույսը շատ էր ու ամեն հատիկ ընպում էր իր բաժին արևը, գնդում հատիկներն իր ներսում, արտը շողում էր ջերմ լույսի մեջ:

Ամեն ինչ ներդաշնակ է ու թվում է՝ անհնարին է ինչ-որ բան փոխել այս նախաստեղծ, համընդհանուր կենդանի հոսքի մեջ, որ բազմաձև է ու իր ներսում տեղակայել, իրավունք ու պարտականություն է դրել ամեն շնչավոր ու անշունչ երևույթի վրա, քանի դեռ այդ ներդաշնակությանը չի առնչվել մարդը: Սկզբում թվում է՝ վախվորած ու ձեռի հետ կողքով անցնելու պես, որ ավելի անտարբերության է մման, քան հարձակման, ի հայտ է գալիս մարդը, և ծիլ է տալիս հակասությունը, սա դիմակայության սկիզբն է, որ գնալով դառնալու է ավելի ագրեսիվ ու համընդհանուր:

Հերկվող սևահողերի թթու հոտը. ուրեմն անժայռածիր ամայության մեջ մի տեղ վարած սևահող պիտի լիներ, դրա կողքի ծառի տակ լծկան եզներ ու երկու գոմեշ: Եվ դրանց մեջ մեկն իր ողջ «ողնաշարով զգում էր էգի ներկայությունը»: Եվ քանի որ իրականություն չէր Գոմեշի «պատրանքը», նրա առջև տարածվող ամայության մեջ այլևս չկար ցելվող դաշտերի բույրը, ուստի նրա կանչը գնալով ցամաքում էր: Զգացողությունների մեջ թրթռում էր ոչ թե ցանկալին, այլ դժվար կյանքի դողը: «Զորս հատ ոտքը գետնին պինդ դրած նա կորզեց երկրից դժվար հերկի դռնոցը. արմատները կտրտվում էին, ակոսը ծալվում էր, լծկանն օրորվում էր, գոմեշները ծնկել էին ու գութանը տանում էին ծնկած» /392/:

Գոմեշի տափանող ուժի դեմ անգոր են ծառերի արմատները, գոյության համընդհանուր երթում գոմեշն ուժով է հաստատում սեփական դերն ու անհրաժեշտությունը, իսկ դա դժվար, անասելիորեն դժվար աշխատանքով ձեռք բերված ապրելու իրավունք է, որ այժմ չի կարելի և չպետք է զիջել: Անհնար է ինքնահաստատման գնացող եւթյունը «մերժել», անտեսել սոսկ այն պատճառով, որ այն ամենից մոտն է բնությանը, հողին, որ կճղակներով զգում է դաշտերի «հերկման դողը»: Հողը նրա համար կենդանի մարմին է, որ սրսփում ու «մանրիկ ալիքներով տանում է սաթե կճղակների հոսանքները մեկ ուրիշին և «բերում էր նրա առ-

նական գոյության լուրը»։ Կենդանի բնության համընդհանուր զգացողության մեջ դժվար է բացառել այն արարածին, որ ավելացնում, պահում է բնության կենդանի շնչառությունն ու նախնական բնազդներից ծնվող զգացողությունները, որոնք ինքնակայանալու, ինքնահաստատվելու, շարունակվելու բնազդ-պարտադրանքով դիմակայում են դժվար կյանքի անակնկալներին։

Մաթևոսյանի պատումը ներառում է համատիեզերական շարժումը՝ իր իրական, կենդանի կյանքի ձևերով։ Եվ որքանով հնարավորություն է ընձեռում նյութը, գրողն ընդգրկում է ամենատարբեր ոլորտները, որպեսզի ի հայտ բերի համընդհանուր շարժումի էությունը, որ է կյանքը, ավելի լայն իմաստով՝ բնությունը։ Այն ներունակ սկիզբ է, որ բացահայտում է գրողը բնության ցանկացած կենսաձևի մեջ։ Ի՞նչ է դա։ Իհարկե, խոսքը գիտակցության մասին չէ, բանն էլ այն է, որ Գոմեշի ճամփորդությունն սկսվում է բնազդներից։ Յենց նման «հերոսի» ընտրությունն էլ պետք է Մաթևոսյանին, որպեսզի ցույց տա, որ խոսքը գիտակցության ոլորտների մասին չէ։ *Պարզվում է, որ այս ամենը բնության ներունակ մղումն է դեպի կյանք, ինչը բնորոշ է ցանկացած կենդանի մարմնի*։ Եվ դրա սկիզբը հենց կյանքի մեջ է, կենդանի արարածի մեջ է կյանքի սկիզբը։ Ընդհանուր առմամբ բավականաչափ դժվար է ամեն երևույթի՝ խոտի, ծաղկի, թռչունի, կենդանու, մարդու ընդհանուր գոյակցության մեջ որոշակի պատճառահետևանքային կապ տեսնել կամ հայտնաբերել։ Այս համընդհանուր, ինքնաբուխ մղումը Մաթևոսյանը կապում է բնության մեջ ցանկացած տեսակի ինքնակատարելագործման, ինքնահաստատման ցանկության հետ, հակառակ դեպքում բնության կենսական պոռթկումի մեջ չի կարելի որևէ տրամաբանություն տեսնել։ Ամեն տեսակ այս միակ արեգակի տակ վերցնում, ըմպում է սեփական լույսն ու ջերմությունը, իսկ եթե տեսակի մեջ կղադարի ինքնահաստատման բնազդ-մղումը, այն պարզապես կվերանա, բնության համար կփակվի ինքնադոստորվելու այդ ձևը կամ ճանապարհը։

Ու քանի որ դժվար է խոսել խոտի, ծաղկի կամ կենդանու «գիտակցության» մասին, ապա առավել դժվար է խոսել և դրանց «ենթագիտակցության» մասին։ Թերևս ավելի նպատակահարմար է խոսել անգիտակցականի մասին, որն ի վերջո ներառում է երևույթի էությունը։ Այստեղ առավել ճիշտ կլինի օգտագործել «հոգի» հասկացությունը։ Բնության մեջ ցանկացած կենդանի ձև ունի իր հոգին։ Բայց սա չպետք է հասկանալ ավանդական իմաստով։ Դ. Գ. Լոուրենսն անգիտակցականի տակ հասկանում է հոգին։ «Իդեալիստները,- գրում է նա,- այնպես են քաջքշել հոգի բառը, որ այն մեր օրերում նշանակում է միայն այն, ինչ մարդը ինքն իրեն է համարում։ Իսկ այն, ինչ մարդն ինքն իրեն է համարում, բավականաչափ հեռու է նրա իրական անգիտակցականությունից»⁷։

Լոուրենսյան ընկալմամբ այդ անգիտակցականի էությունը մինչև վերջ բացահայտելը պարզապես անհնարին է, ինչպես որ անհնարին է հասկանալ այնքան ակնհայտ թվացող երևույթ, ինչպիսին Արևն է, որտեղ կատարվող գազային ռեակցիաներն իրականում չեն բացահայտում դրա իրական էությունը։

«Տիեզերքի մեծագույն օրենքներն ավելին չեն, քան անգիտակցականի կա-

⁷ *Д. Г. Лоуренс*, Психоанализ и бессознательное, стр.110.

յուն դրսևորումները»⁸:

Մաթևոսյանը, չխոսելով անգիտակցականի մասին, խոսում է *անկենդանի հոգևորվելու*, կենդանաճալու ներքին պոթելունի մասին: «Հողը, կյանքը, բնությունն ինքը, ջուրն ինքը շնչում են կենդանությամբ, ձգտում են երկրի կենդանության, չգոյից գոյ դառնալու, ներկայություն դառնալու: Քարն ինքը օժտված է խոսելու: Դրա համար քայքայվում է, մամուռ է հայցում իր վրա, ճաք է տալիս, տնքում է և մեկ էլ տեսար ծառ դարձավ: Ահա: Ձգտում է դեպի կյանքը: Մենք էլ այդպես: Մենք էլ ծառ էինք, մամուռ էինք, հող էինք միջավայրում: Մենք էլ, ահա այդպես, նրանց շարունակությունն ենք: Այդպես հողը միտված է խոսելու, լսելու, երաժշտավորվելու, երգավորվելու, մտածելու, ժխտելու, փլուզվելու իմաստուն ձգտումի, այրման...»⁹:

Մաթևոսյանը հետևողականորեն բացահայտում էր մարդու, ընդհանրապես կենդանի երևույթների մեջ բնական սկիզբը: Մարդու մեջ գրողն այնուամենայնիվ նախ տեսնում է *արարածին*, *ապա նոր միայն Արարողին*, սա ևս կապված է գրողի բնափիլիսոփայությանը: Վերոհիշյալ եզրահանգման մեջ մարդը նրա համար բնության տարերքից՝ մի ձևից մյուսին անցած երևույթ է: Եվ խոսքը երբեք էլ զարգացածության, իմացության հետ կապ չունի: Գրողի համար կարևորը *միասնականությունն* է, բնության մեջ տարբեր ձևերը միասնական մարմնի՝ բնության դրսևորման ձևերն են: Հետևաբար բնության երևույթները՝ բույրերը, գույները, ձայները, քամու հեքը մարդուն, առավել ևս կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչներին դուրս են հանում սեփական գոյակցության, նաև անհատականության աշխարհից և նրան առնչում են բնության միասնական մարմնին, ամեն ոք իր սկիզբը տեսնում է բնության մեջ:

Մաթևոսյանի «Գոմեշը» վիպակը բնությունը՝ որպես կենդանի և ամբողջական մարմին, տեսնելու բացառիկ ստեղծագործություն է: Այստեղ որոշակի ժամանակն առնչվում է բնության մեծ ժամանակին, ամեն պահի մեջ ծնվող կամ դեռ չծնված էությունները անհայտությունից, անգիտակցական աշխարհից մղվելու են ներկա և իրենց գոյությամբ հաստատելու, ամրագրելու են սեփական անհրաժեշտությունն իրենց ու նաև ուրիշների համար:

Եվ քանի որ Տիեզերքը միասնական մարմնի դրսևորում է, հետևապես էության մեջ մարդկային կեցությունը գրեթե չի տարբերվում բուսական և կենդանական աշխարհից:

Բոլոր երևույթները միտված են ինքնակայանալու, իրենց ներունակ ուժի դրսևորմանը նրանք դառնում են տեսանելի և գալիս են դեպի ներկա, որպեսզի իրենց շարունակությունը գտնեն սերունդների մեջ:

Եվ որպեսզի այս հիմնական /համընդհանուր միասնականության/ զաղափարը դառնա ավելի ընկալելի, գրողը Գոմեշի պատմությունն ընդմիջարկում է արտաբուստ կողմնակի, իսկ իրականում անփոխարինելի օրինակներով:

Ողջ կենդանի բնությունը միտված է շարունակվելու, ինքնակայանելու մղումին:

«Մանուշակները դեռ գարնանն էին բեղմնավորվել մի պուտ տամկությամբ ու

⁸ Там же.

⁹ **Հր. Մաթևոսյան**, «Ես եմ», Եր., 2005, էջ 497:

բզեզի թևով, հիրիկները վաղուց էին պահ տվել իրենց կարծի սերմը հողին, նեկտարածաղիկը հասցրեց ըմպել իր բաժին ցողն ու ջերմության իր մասը և փակել պինդ բոժոժի մեջ իր սերունդն ու հանգիստ մեռնել, ծղրիղներն իրենց տներում ծղրիղներ էին ծնել ու չոր ցողունների մեջ սպասում էին երեկոյին՝ որ երգեն» /393/:

Այս ընդհանուր ինքնակայացման երթի մեջ բնականաբար ի հայտ է գալու և մարդը: Մաթևոսյանը մաճկալին մոտենում է այլ տեսանկյունով. հարկ է ի հայտ բերել այնպիսի որակներ, որոնք կվկայեն նրա՝ որպես բնության միասնական մարմնի կրողը լինելու հանգամանքը: Մարդը չի տարբերվում բուսական ու կենդանական աշխարհից, գուցե միայն ավելի շուտ է հարմարվում պայմաններին, զգայուն է ու արագաշարժ և կարող է կանխագագա՞լ ապագան: Բայց սրանք էլ խիստ հարաբերական ու կասկածելի առավելություններ են:

Բնության ստեղծած «անհարմարությունները» հաղթահարելի են, ինչը չի կարելի ասել մարդու կողմից ստեղծված խոչընդոտների մասին: Ու թեև ծաղիկները, մեղուները, տերևները, ցողունները հյուսում էին նոր օդ, բայց այն սարավանջով մեկ քթերի տակից սահեց ու անհայտացավ: Անտառուտ լեռներից մինչև լեռներ բոլոր տերևների արանքներից, փչակներից ու ծաղիկների բաժակներից գործարանը ներքաշեց բոլոր բույրերն ու հովերը, շիկացրեց ու կծու բոց փչեց Գոմեշի վրա:

Սակայն այս առարկայական պատկերները, որ անմիջականորեն ազդում են Գոմեշի վրա՝ ընդլայնվում, դառնում են բնականի՝ ավանդականի և քաղաքակրթության պայքարի ողբերգական պատմություն: Բանն այն է, որ կյանքը, մարդկային, կենդանական աշխարհի ու բնության տարբեր ոլորտների /մարդ, կենդանի, բուսական աշխարհ/ միջև հարաբերությունները պետք է «կարգավորվեն» բնությանը համապատասխան: Եվ սա առաջին հերթին վերաբերվում է մարդուն, նա՝ որպես բնության անբաժանելի մաս, ենթակա է բնության օրենքներին և վերջին հաշվով չի կարող ազատագրվել դրանցից: Մինչդեռ նա գործադրում է ամեն կարգի ճիգ՝ բնության սահմաններից դուրս գալու, որպեսզի կարողանա սեփական մտքի, բանականության գործությամբ «նախաստեղծ իրողությունների բազմության խառնուրդից համբարձել ժամանակի ու հողագնդի իմաստը արևային համակարգության մեջ»:

Իհարկե, Մաթևոսյանին անտեղի են թվում այդ ճիգերը՝ արևային համակարգության իմաստը «սեփական արշինով» չափելու մարդու ջանքերը: Ծիծաղելի են ինքն իրեն այդ ամենից դուրս դնելու և կողքից Տիեզերքն իմաստավորելու մղումները, եթե մարդկային սրտի զարկերը բնության ներդաշնակ իրողությունների հետևանք են, նույնն է և երկրագնդի պտույտը՝ որոշակի հերթագայությամբ:

Մաթևոսյանն այս ամենը բեկում է և Գոմեշի հայացքի մեջ, կենդանին, որ ավելի մոտ է բնությանը, ոտքերով զգում է հողի դողը, «հասկանում» է, որ մարդու միտքն առաջ է գնում ոչ ճիշտ, խոտոր ճանապարհով, մարդը պարզապես անտեսել է տեսանելի աշխարհը, սեփական փորձն ու իմաստությունը նրան դարձրել են սեփական կարճատեսության գերին: Նա դուրս է եկել Տանից և վերադարձի ճանապարհ այլևս չկա: *Նա, հակադրվելով բնությանը, սեփական ճակատագիրը վստահելով ինքնահաստատման, իշխելու, թելադրելու, աշխարհը կարգա-*

վորելու մղումին՝ իրականում իրեն զրկել է երջանիկ ապրելու հնարավորությունից:

Գոմեշի զգացողություններում համընդհանուր արշավանքը բնության դեմ անբնական է և կործանարար: Հավասարակշռության խախտումը հղի է ծանր հետևանքներով, քանի որ բնությունը վերջին հաշվով արարելու է նոր հավասարակշռություն. «Բոլորը մնացել էին նրա բետոնների տակ՝ հին կանաչ հովիտը, կաղնի միակ ծառը, փոքրիկ եղեգնուտը, չորս հատ կակաչը, մասրենու թուփը, վայրի մեղուների բրդոտ ընտանիքը, գարու սպիտակ արտը, գոմշացուլը, նախապահ կարմիր գամփը, հորթը, գոմեշների ոտնահետքերը՝ բոլորը մնացել էին գետնի տակ: Բայց չէ՞ որ կարող էր վատ բան լինել, քանի որ գոմշացուլը մնացել էր գետնի տակ, իսկ հին հավատն ասում է, թե կարմիր կովը գետնի տակ բառաչում է և երկրաշարժ է լինում» /402/:

Պատահական չեն բնության երևույթների հստակ թվարկումները՝ կաղնի միակ ծառը, եղեգնուտը, չորս հատ կակաչը, մասրենու թուփը և այլն: Ոչ ոք չի կարող ասել, թե չորս հատ կակաչն «անհայտությունից» ներկա բերելու համար բնությունն ինչ ջանքեր է գործադրել: Իսկ դրա վերացման համար մարդն առանձնապես ճիգ չի էլ գործադրում: Բայց այս «խմաստուն» ձեռնարկումները վերջին հաշվով կարգավորվելու են բնության կողմից, և այստեղ մարդն անզոր է որևէ բան փոխել շարժման ընթացքի մեջ:

Ահա այս համընդհանուր վերափոխումը, որ կատարում է մարդն առանց «ետնայելու», առանց բնության պահանջները հաշվի առնելու, դառնում է օտար ու մեռյալ աշխարհ, որ իրենից վանում է կենդանուն. «Գոմեշը կանգնել էր քարի գլխին կածանի բերանին և կասկածների մեջ վախվխում էր» /402/:

Օտարման խնդիրը լեռնացած է և հասարակական կյանքում, մարդն այստեղ ևս սահմանափակել, որոշակի կարգի, շրջանակների մեջ է առել անհատին, մարդուն՝ նրան վերածելով հասարակության «հլու անդամի»:

Հասարակության լուսամուտների տակ հարբած երգելու համար նկարիչ Ռուբեն Կոստանյանի զանգուրները միլիցիան խուզել էր ու որպես բանող ուժ՝ նրան հանձնել էր «ասֆալտ եփող-մամլող հիմնարկին»: Նրա ձեռքից առել էին վրձինը և փոխարենը լողտորք էին տվել, որ նոր ասֆալտը փռեր հին... Նա ծխի միջից տեսավ գոմեշին ու դերասանության, անկեղծության ու գոլորշու միջից տեսավ հեռացող գոմեշին ու լացը զալիս էր նեղճակատ մարդկության՝ հասարակական կյանքը կարգավորելու ջանքերի համար. «Ինչո՞ւ ազատ են լեռան գոմեշը, թռչունը, քամին, թուփը, իսկ ես ազատ չեմ, մամլակներ՝, խորանարդներ՝, քառակուսիներ՝, ջարդող-կտրող-խուզող-ռոբոտներ՝, ձևողներ...» /402/:

Ոչ այնքան կարևոր է դիմումն այդ հասարակությանը, որ *ջարդող-կտրող-խուզող ռոբոտի* է նման և ձևավորում է *միաջափ մարդ ու հասարակություն*, որքան այն թյուր պատկերացումը, թե «ազատ են լեռան գոմեշը, թռչունը, քամին, թուփը»: Բանն այն է, որ բնության համընդհանուր գոյակցության մեջ անտեղի, անհարկի միջամտության հետևանքով ազատ չեն բնության շնչավոր ու անշունչ երևույթները: *Բնության հսկայական համակարգը հարկադրված է ինչ-որ կերպ վերականգնել խախտված հավասարակշռությունը, մեկի անազատությունը ենթադրում է մնացածների անազատությունը*: Քանի որ Մաթևոսյանի աշխարհայցքում Տիեզերքը դիտարկվում է տևական շարժման ու անցումների դաշտում,

հետևապես այստեղ քամին, տարածությունը ժամանակի մեջ ի վերջո կարող են վերածվել գոյակցության որևէ ձևի, քամին կարող է վերափոխվել խոտի, քարը՝ ծառի, և ի վերջո՝ մարդու /«Մենք էլ մի ժամանակ քար էինք, բույս էինք...»/: Խոսքը բնության համընդհանուր մարմնի մասին է, հետևապես այդ գոյակցության մեջ կասեցնել, սահմանափակել, «կարգավորել» որևէ տեսակի սահմանները, նշանակում է վնասել ընդհանուրը, հետևաբար և սեփական մարմինը:

Գոմեշը դառնում է այդ «համընդհանուր մարմնի» զգայաչափը. նա ճանաչում է բոլոր բույրերն ու հոտերը, բոլոր ձայներն ու անդունդից իրեն փոխանցվող վախը, հողից իրեն փոխանցվող ոչխարի քելքից երկրի առաջացած դողը: Հանկարծ հայտնված ոչխարի հոտը, որ սպանդանոց էր գնում, նրան փրկության պես մի բան թվաց. հոտի հետ Գոմեշն այլևս չէր վախենում, նրան հարազատ էին թե՛ հովիվները, թե՛ միակ գամփռը:

Սակայն պարզվում է, որ անհայտությունն ավելի մեծ վտանգներ ունի պահած. քաղաքին մոտենալիս ծավալվում է ներքին ահը: Եթե Գոմեշի համար նրանք հարազատ էին, ապա Գոմեշը նրանց հարազատ չէր. կարելի էր այս անտերին մորթել ու երեք հարյուր կիլո միսը բազմապատկել երեք ռուբլով... Հոտի հոգնած քելքը լցվել էր շենքերի մեջտեղում խեղդվող փողոցը, ոչխարի մայունը Գոմեշին տանելու էր իրական աշխարհ, բայց տարօրինակ էր, որ «այս անկենդան աշխարհում լինեին փարախ, կրակատեղ, հսկումի մրափ մտած շներ»:

Սպանդանոցից հոտի վրա մաղվող սարսուռն իր մեջ առավ և նրան. «Եվ իրականում, երազում թե նրա ահերի մեջ՝ թռչունի թե մահի մի թև թրթռաց հոտի վրա, և գոմեշը խլացավ» /405/:

Դեռ չէր եկել նրա ժամանակը, հովիվի հարվածի ցավը կոնակին կպած կգալիս էր նման, ցավը չէր լքում նրան, ելքը հեռանալն էր այդտեղից:

Եթե հոտին խառնված կենդանին հովիվների մեջ անհանգստություն առաջ բերեց. անտեր Գոմեշից ահագին «օգուտ» կարելի է ստանալ /կենդանին մեռյալ միջոցի/փողի/ վերածելու ցանկությունը շատ է մեծ/, ապա քրդի համար Գոմեշը հոգս չէ՝ դրանից շտապ գլուխն ազատելու համար: Այն անընդհատ ավելացող, շատացող հարստություն է, որ կարելի է գումարել եղածի վրա ու անվանել-սեփականել այն: Բայց քուրդը շատ ավելի բարենպաստ վիճակում է, քան հովիվությունից ու դժվար կյանքից զզված, ապրելու տաքուկ անկյուններ փնտրող մարդիկ, քանի որ քուրդն ավելի մոտ է բնությանը և ենթակա կյանքի բնազդներին, քան թե բանականությանը և կամ էլ քաղաքակրթության ձեռքբերումներին: Եթե ոմանք սահմանափակում, նեղացնում են Գոմեշի գոյության շրջագիծը, ապա մյուսները դրա պաշտպանն են, քանի որ այն դիտվում են որպես ապրելու անփոխարինելի միջոց:

Բնությունն ուժ է գործադրում՝ անկախ կյանքի կենդանի, կենսական ձևերը մեռյալ ձևերով փոխարինելու մարդկային մղումների:

Բնության ընդարմությունից արթնանում ու շնչավորվում է փոքրիկ հարթավայրը: Գոմեշի շրջապատը մթնում էր, իսկ ներքևի հարթավայրը լուսավորվում էր, ու հանկարծ մեկ էլ գոմեշների խմբից զատվեց, սևացավ ու վիթխարիացավ գոմշացուլը...

«Եվ դրանից հետո նրանք ոչինչ չարեցին, այլ արեց նախնիների ու գոմեշների աստվածը: Նա նրանց արանքի հեռավորությունը հանեց, նրա վիզը դրեց նրա բկի տակ, խառնեց նրանց սաթե հոսանքները միմյանց, նրանց փաթաթեց խուլ

զվվոցների, կարոտների, խլության, կուրության, անամոթության ու արյան ցնդող տաքության նույն թանձր թաղիքի մեջ» /413/:

Մաթևոսյանին տվյալ պարագայում հետաքրքրում է այլ երևույթ: Գրողն ամբողջովին հավատ է ընծայում սեփական հերոսներին՝ նրանց ապրումներին ու զգացողություններին: Գոմեշը և մնացած հերոսները «հաղթահարում» են իրենց անհատականությունը՝ առնչվելով անգիտակցականի և վերանհատականի ոլորտներին, որոնք կենդանու /մաև մարդու համար/ համար կազմում են երկրորդ «ես»-ը, որ ակնհայտ, տեսանելի «եսի» հիմքն է. «Երբ նրանք նույնացան, նա ինքն այլևս չկար, նա գոմեշ չէր...»: Անգիտակցականի այս մակարդակում, երբ բնությունն իր կենսական ուժը դրսևորեց ողջ գոյությամբ, Գոմեշը «կորցրեց» արտաքին աշխարհին հարաբերվելու զգացողությունը, նա ենթակա էր «նախնիների ու գոմեշների Աստծուն»: Իսկ երբ արյունը բռնկվեց ու հանգավ, նա դարձավ մայրացու Գոմեշ, աշխարհը նորից աշխարհի դարձավ, նա անգիտակցականի ոլորտներից, սեփական էության խորխորատներից վերադարձավ տեսանելի աշխարհ. «Սարերի ձայները խշշոցով լցվեցին ականջները, մութը ետ գնաց, պարզ լույս եղավ, լեռների ու գոմեշների գծերը ճոճվեցին ու կայունացան» /413/: Գոմեշը նորից վերադարձավ իր «անհատականությանը», «ինքը փակեց իրեն», գոմշացուլն արդեն «ամիսներ ու ամիսականալի գոյություն էր», այն այլևս պետք չէր, ու նրա ոտնափոխն ավելորդ էր, որովհետև «նա նրա սարերի բնակիչ չէր»: Այլ կերպ՝ «սոցիալական» մակարդակում գոմեշը «գիտակցում» է սեփական «անհատականությունը» և նույնիսկ չի էլ մտածում այդտեղ՝ շոգ հարթավայրում մնալ, նրան ձգում են իր սարերը, նանը, նրա գլխաշորի հոտը, շունը, գոմը, բույրերը և այլն: Նրան միայն «անհասկանալի գոյությանը» միացնողը բնությունն էր:

Բայց այդ մակարդակում բնության՝ համընդհանուր մեկ մարմնի անբաժան մաս է և մարդը, որի մեջ բավականաչափ ուժեղ են կենդանական բնազդները. «Երկրաբանները նրան շրջապատեցին, կացինը ձեռքներին՝ փակեցին նրա ճանապարհը, ծիծաղելով վրա թափվեցին, մեկը բարկացավ, նրան ծնկի բերին, ապա, երբ նա բոլորովին հաղթվել էր ու իրեն հանձնել նրանց՝ ետ քաշվեցին» /414/:

Գոմեշը քայլեց զգույշ ու լարված, եղջյուրներն ազատեց պարանի հուշից ու գնաց անկանգ ու նպատակով: Եթե սկզբում նրա նպատակին հասնելու ճանապարհին սրված էին ներքին բնազդ-զգացողությունները և դրան հասնելու համար «գիտակցությունը» չէր գործում, նա առաջնորդվում էր զգացողություններով, ապա վերադարձին «գիտակցված» նպատակ կար, նրա էության մեջ այլևս քնած էին բնազդները: «Աշխարհը կայուն էր նրա գնացքի տակ և առանց դողի էր տանում նրա անթրթիռ գոյությունը» /414/:

Գոմեշը հանդարտվել էր, քանի որ նրա մեջ «խաղաղվել» էր բնությունը, ինքնադրսևորվելու, ինքնահաստատվելու մղումներն արդեն անհանգստանալու պատճառ չունեին, բնությունը հաղթահարել էր մարդկանց հարուցած խոչընդոտները:

Բնությունն իր միջից դուրս է հանում այն, ինչը մեռյալ է ու կեղծ, քանի որ նրա մեջ մեռյալ ոչինչ գոյություն չունի:

«Նա ուրթ մտավ հերկից եկող եզան պես, հնձից դարձող մշակի, դարբնոց

գնացող գութանի պես, կեսգիշերին տեղ հասնող ճանապարհի նման, որպես գյուղի ամռան երեկո» /414/:

Մաթևոսյանի Գոմեշը բնության աչքն է, որ զգում, հայտնաբերում, նկատում է մարդկային կյանքի կեղծիքը, այն անհարմարությունները, որ առաջացել են մարդու ներկայությամբ: «Կովի կապելա ո՞րն է», - մտածում է Գոմեշը, և դրա մեջ արտահայտված է մարդկային կեցության ողջ անհեթեթությունը:

Այլ կերպ սա մարդու ողբերգությունն է՝ կենդանու հայացքով դիտված:

РАССКАЗ ГРАНТА МАТЕВОСЯНА „БУЙВОЛ”

В. Р. ГРИГОРЯН

В статье детально анализируется повесть великого писателя Гранта Матевосяна „Буйвол”. Раскрываются новые структурные особенности и содержание, тесно связанные с мировоззрением писателя.

THE STORY “BUFFALO” BY HRANT MATEVOSYAN

V. R. GRIGORYAN

The novelette “Buffalo” by Hrant Matevosyan - The novelette of the distinguished writer is thoroughly analysed in the article. The content and structural peculiarities of the novelette are revealed which deal with the perception and world outlook of the writer.

ԹՈՄԱՍ ՄԱՆԸ՝ ԳԵՂԱԳԵՏ

Ա. Յ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԳՊՀ պրոֆեսոր

Թոմաս Մանի գրական-փիլիսոփայական եռաշերտ /բյուրգերը, փիլիսոփան և գեղագետը/ հայեցակարգի ամենաազդեցիկ գիծն անկասկած վերջինն է, այսինքն՝ գեղագետը, ինչը նշանակում է, որ Թ. Մանի ստեղծագործության մեջ ամեն ինչ, ի վերջո, հանգում է գեղեցիկին և ծառայում նրան՝ Յյուլիեռլինի հայտնի բանաստեղծության հանգույն.

Եվ հակվում են իմաստունները հաճախ

Վերջում գեղեցիկին:

«Սուրատես և Ալքիբիադես»

Անկասկած է նաև, որ գրողի անհատականությունը բաղադրող այդ հիմնագծերը խստորեն պայմանավորված են միմյանցով, բխում են միմյանցից, փոխլ-